

Ferencz Sándor

A KÖZÉPKORI EGYETEM

Egyetem – universitas – studium generale

A középkori egyetem kialakulása az európai kultúrkör egyik legjelentősebb és talán legidőállóbb intézményének a létrejöttét jelentette. Tanárok és diákok együttesen hozták létre azokat a sajátosan *privilegizált testületeket*, amelyek statútumaikkal és adminisztratív gépezetükkel, jól szervezett belső életükkel, pontosan rögzített tanmenetükkel valamint tudományos előmeneteli rendszerükkel máig mintaadói legmagasabb szintű "iskoláinknak", az egyetemeknek. Ezekhez hasonlóan az úgynevezett klasszikus civilizációk nem produkáltak.

A magasabb művelődés olyan korábbi centrumai, mint a Kr. e. IV. századtól létező athéni filozófiai iskola, a harmadik század eleje és a hatodik század közepe között virágzó beirúti jogi iskola vagy a 425-ben alapított és egészen 1453-ig működő konstantinápolyi "egyetem", csak bizonyos értelemben tekinthetők a középkori európai egyetem előképeinek.

A beirúti iskolában például az akadémiai kurzus már öt évig tartott, és szabályszerű rendet követett, a konstantinápolyi "egyetem" pedig a grammatika, a retorika, a filozófia és a jog tanárait egyaránt magába foglaló egységes császári intézmény volt.¹

A görög, a római, illetve a középkori nevelés és oktatás átmeneteit a képzés *hasznosságának* fokozatos hangsúlyozódása jellemezte. A változás ebben a tekintetben – mondjuk a cicerói *doctus orator*tól a kolostori, majd katedrálisiskolákon át az egyetemekig – legalábbis exponenciális. Az antik iskolák távolról sem szakmai karrierre vagy valamely "ars" hivatásszerű művelésére készítettek föl, sokkal inkább a tanuló egész személyiségének, műveltségének, de leginkább "morális lényének" kimunkálására törekedtek.

Azok a hangsúlyozott *testületi vonások*, amelyek a középkori Európa egyetemeire jellemzőek, egyáltalán nem találhatók meg a korábbi, valamelyest már intézményesült oktatási formákban. Szervezeti folytonosság sem mutatható ki a tizenkettedik század végétől Európában kialakuló egyetemek és a görög, római, bizánci vagy arab iskolák között. Mindazonáltal legtöbb egyetem fejlődéstörténetében jól megfigyelhető a görög, a római vagy az arab hagyomány közvetett vagy közvetlen hatása. Sajátos intézményesülésük azonban a rohamosan *városiasodó társadalom* egyre professzionálisabb *szakképzettséget igénylő szükségletei* szerint alakult.

"Kezdetben voltak a városok" – írja Jacques Le Goff –, amelyekkel együtt született meg a *középkori értelmiségi*, "mint azon mesteremberek egyike, akik a kialakuló munkamegosztásba beilleszkedve, megtelepedtek a városokban."² "A város a lendkereke annak a forgalomnak, amely gondolatokat éppúgy szállít, mint kereskedőportékákat: itt futnak össze az utak, nemcsak az *árucseré*, de az *eszmecsere* központjai is itt jönnek létre."³

Közismert, hogy a Bizánccal, Damaszkusszal, Bagdaddal vagy Córdobával fennálló tartós kapcsolatoknak a kereskedelmen túl milyen jelentős kulturális közvetítő szerepük volt. Közismert, hogy az így előkerült görög–arab–zsidó szövegváltozatok és kommentárok a fent említett, lassanként hivatásos kutatóvá és fordítóvá *szakosodó értelmiségiek* legfőbb csemegéi voltak, s az európai kultúra és tudomány legjelentősebb erjesztőivé lettek.

Korábban a szellemi munka csak egyike volt a klerikus sokféle tevékenységének, öncél semmiképpen sem lehetett. "Kolostori életük során alkalmilag felöltötték ugyan a professzor, a tudós, az író alakját, de ez mindig csak átmeneti, másodrendű vonás személyiségükben... Az az ember, akinek mestersége az írás vagy a tanítás, vagy még inkább mindkettő egyszerre, az az ember, aki hivatásból végzi a professzor és a tudós munkáját, röviden az értelmiségi – csak a városokkal együtt jelenik majd meg."⁴ Ez az értelmiségi mint tudós professzor, mint *hivatásos gondolkodó* a tizenkettedik századra a városi iskolákban lel először otthonra, majd pedig az egyetemeket veszi diadalmasan birtokba. "Mestersége a gondolkodás és gondolatai tanítása. Szorosan összekapcsolni az egyéni elmélkedést az eredmények oktatásával – ez a középkori értelmiségi jellemzője"⁵ Ezen értelmiségiek prominensei Abaelardus, Albertus Magnus, Szt. Tamás, Sieger de Brabant, Ockham és a többiek.

Az úgynevezett "karoling reneszánsz" a fenti értelemben egyáltalán nem volt előképe ennek a változásnak. Csak kis számú elit számára lett a tisztviselő-utánpótlás képzésének jegyében reneszánsz. A csodált díszes kéziratokat valójában nagy értékű kincsekként kezelték, leginkább őrizték és legfőképpen lemásolták őket. "A karoling reneszánsz kuporgat ahelyett, hogy tudását széthintené."⁶

Az értelmiségi tehát – legalábbis kezdetben – elsősorban kézművesnek vagy mesterembernek érezhette magát, csakúgy, mint a városlakók többsége. Mestersége értelemszerűen a *septem artes liberales* (hét szabad művészet/tudomány) művelése, tanítása és alkalmazása volt. Legfőbb szerszámaikat pedig – saját elméjén kívül – az írott "könyv", valamint az írás, olvasás és tanítás ekkor szükséges kellékei jelentették. Ekkortól a *könyv luxuscikkből szerszámmá és áruvá (!)*, ipari és kereskedelmi cikké lesz.

A gyorsabb használat érdekében meg is szaporodnak benne a rövidítések, megjelenik a lapszámozás és a tartalomjegyzék is. Kis túlzással akár a "kézikönyvek" koráról is beszélhetnénk.

Az *ars* a "recta ratio factibilium" értelmében tulajdonképpen minden cselekvés értelmesen szervezett, tanulható és tanítható elemeit, technikáját kezdi jelenti. Jogi, retorikai, természettudományos és technikai vagy orvosi tudás ugyanúgy fejlődni és értékesülni tud a város fejlődés közegében, mint maga a teológia az egyházi struktúrában. Közismert, hogy a tizenegyedik század végén jelenik meg a *hivatásos jogász* alakja.

A mesterek és kézművesek, ha kellő számban vannak jelen valamely városban, létrehoznak és megszerveznek "egy olyan »monopolista« szervezetet, amely a további konkurenciát megpróbálja kizárni a mesterség gyakorlásából. A céhek és a városi önkormányzatok mellett nincs ez másként az értelmiségi »mesterek« esetében sem. Ez a városi fellendülés testületi szakasza – hangsúlyozza Le Goff –, a szabadság azonban kétértelmű... A korporatív szerződés tüstént meg is dermeszti mindazt, amit sikerrel konszolidált."⁷

A fenti megjegyzések szolgáljanak vezérfonalul, ha megpróbálunk eligazodni az egyetemek igencsak bonyodalmas és mindig nagyon is testre szabott autonómiatörekvéseiben, ha tetszik: lavírozásaiban a pápai, a helyi egyházi és/vagy világi, valamint az uralkodói érdekek erőterében. A valamennyi csoport és réteg érdekét végső soron keresztezni hivatott egyetem számára, mint annak idején a koldulórendek számára, elkerülhetetlen lesz, ám nem mindig kétségbevonhatatlan értékű, a *pápai védelem és támogatás*, s leginkább annak szükségszerű velejárója: a *befolyás*, illetve *fennhatóság*.

Annak ellenére, hogy nem mutatható ki fizikai kontinuitás az antik iskolák és a későbbi egyetemek között, létezett az úgynevezett *translatio studii* eszméje, amely szerint a tudományok és a tanulás legfőbb centruma (a legfőbb "iskola") először Athénból Rómába, majd Rómából Bizáncba, végül pedig Bizáncból Párizsba vándorolt. Történt pedig mindez a történelem menetének, de legfőképpen az "Úr akaratának s az isteni gondviselésnek" megfelelően.⁸

Mint ismeretes, a keresztény közösséget hagyományosan két nagy erő, a spirituális hatalmat megtestesítő egyház papsága, a *sacerdotium*, valamint a földi hatalmat megjelenítő világi uralom, az *imperium* vagy a *regnum* kormányozza. A karoling korban felbukkant, *Alkuin* által *Martianus Cappellától*, az ötödik századi rétorától átvett *translatio studii* elképzelése az egyetemek szerveződésének idejére egyre népszerűbb lett. A *studiumot* mint "harmadik erőt" megtestesíteni kívánó új intézményeknek, az egyetemeknek, egyik fő "ideológiájává" lett.⁹

A folytonosság eszméje – bár történetileg nyilvánvalóan tarthatatlan elképzelés – rendkívül hasznos "propaganda" is lehet az egyes iskolák megszerveződése körüli csatározásokban. Ha az alakulóban lévő egyetemek hajdani görög–római–bizánci iskolák valamelyikének egyenes ági leszármazottaként igyekeztek definiálni magukat, ezzel a közvetlen és túl erős helyi kontroll enyhítésére is némi "történeti alapot" kerestek.

Universitas: Magának az *egyetem* szónak eredendően semmi köze sincs tudományok vagy tanulmányok egyetemességéhez. Az *universitas* kifejezést a tizenkettedik századtól kezdődően egészen a tizenegyedik század végéig és a tizenötödik elejéig, igen tág értelemben használták. Általában jelölte a *közös érdekű és jogi státusú emberek* csoportját, magát a csoportosulást, de a mai értelemben vett *testületet* is. A skála az egyszerű szakmai szervezetektől egészen a törvényhatóságokig terjedt. Az *universitas* akadémiai kontextusban sem jelentette az egyetem elvont

fogalmát, de az egyetemnek mint entitásnak a megnevezését sem. Egyszerűen tanárok és diákok csoportosulására vonatkozott, és tulajdonképpen azokat a *személyeket* jelölte, akiket az adott egyetemi szervezet tömörített. Csak a tizennegyedik–tizenötödik század fordulójától kezdik – a *collegium*, a *congregatio* vagy a *corpus* mintájára – az *universitas* kifejezést az *akadémiai testületek* megkülönböztető terminusaként használni.

Studium generale: Inkább közelít az egyetemmel kapcsolatos mai felfogásunkhoz a középkori *studium* és *studium generale* fogalma. Utóbbi megjelölés kezdetben tökéletesen deskriptív jellegű volt. A kifejezés első fele (*studium*) a tanulmányok folytatására alkalmas helyet és közeget jelölte, tehát magát az iskolát, a második fele (*generale*) viszont közvetlenül sem a tanított tárgyak általános vagy univerzális természetére, sem pedig a résztvevők számára nem utalt, mindössze azt fejezte ki, hogy az iskola vonzáskörzete túlnő az adott régióon. Hogy kezdetben ez utóbbi jelző elnyerésének mik voltak pontosan a föltételei, az mindmáig vitatott kérdés. Idegen országból kellett-e diákokat odavonzania, vagy pedig elegendő volt ugyanannak a régióknak más vidékeiről néhány diákkal is rendelkeznie? A kifejezés a tizenharmadik század nagy részében még nem rendelkezett pontos technikai és jogi jelentéssel, sőt a század első felében még meglehetősen ritkán is fordult elő.¹⁰

Az első pápai rendelet, amelyik használja a kifejezést, IX. Gergelytől származik és 1229-ből való. IV. Ince 1224/5 körül alapít *studium generalét* Rómában, a pápai kúrián.¹¹ Ezek az alapítások már arra látszanak utalni, hogy *studia generalia* felállításának joga fokozatosan pápai, illetve uralkodói *előjoggá* válik. A tizennegyedik századra ez nyilvánvalóvá és szinte általánosan elfogadott doktrínává lesz. A *generale* eredeti deskriptív tartalma alaposan átalakul. Maga a kifejezés mesterséges és derivatív jellegűt kezd öltetni azáltal, hogy egyre nyilvánvalóbban a pápai vagy uralkodói autoritás általános természetéből kezdik levezetni egy-egy konkrét akadémiai szerveződés jól körülhatárolt, ám nem szükségképpen uniform privilégiumait.

Az egyik “kézzelfogható” kiváltsága a *studium generalé*nak az volt, hogy javadalmazott klerikusát arra az időre is megillették e javadalom “gyümölcsei”, amikor nem tartózkodott a *studium generalé*ban. Bár III. Ince 1207-ben tett ugyan kísérletet a “nem helyben lakó klerikusok” említett privilégiumának normatív megnyirbálására, – nem is nevezte ezt *studia generalia*nak –, a tizenkettedik századtól kezdődően a pápák és püspökök általában külön artikulusban garantálták a hosszabb-rövidebb eltávozás jogát. III. Honorius pápa 1219-es *Super Speculam* bullája öt esztendeig garantálta a “nem helyben lakó klerikus” prebendiumát, illetve beneficiumát, föltéve, hogy teológiát tanult vagy tanított valamelyik elismert iskolában. Ez a privilégium nem korlátozódott sem Párizsra, sem bizonyos *studium generalé*ra, hanem feltehetőleg az összes olyan *studiára*, illetve *scholára* vonatkozott, amelyekben úgymond “megfelelő színvonalon” művelték a teológiát. III. Honorius említett bullájának ezt a rendelkezését “Hostiensis” (Henricus de Segusio, megh. 1271), a neves kanonista és susai bíboros úgy értelmezte dekrétumokról szóló Summájában, hogy a privilégium, szemben a *studium specialisszal*, ami a *studium particularis* szinonimájának tűnik, kizárólag a *studium generalé*ra vonatkozik. Ez pedig úgy értendő, fűzi hozzá, hogy a hét szabad tudomány, a trivium és a quadrivium mellett teológiát és kánonjogot is tanítanak.¹² Nem nehéz rájönnünk, hogy a teológia követelményének például a hírneves Bologna sem tett kapásból eleget, hacsak nem hívott meg máshol graduált teológusokat. Tökéletesen érthető az általános törekvés egyrészt a teológiai standard megóvására, másrészt, ezzel összefüggésben, az egyházi javadalmak méltatlan felhasználásának kiküszöbölésére. Tudnunk kell, hogy egy a “mérécét meg nem ütő” iskolában tanuló javadalmazott esete egyenértékű volt az egyházi vagyon elherdálásával, tisztességtelen felhasználásával. IV. Ince a pápai kúria egyetemének alapító bullájában (1244/5) határozottan garantálja az előbb említett státust minden egyházi javadalmazottnak. Később a nem egyházi alapításúak közül is többen *studium generale*ként ismertettek el; például a salamancai (1243) vagy a latin és arab fakultással rendelkező, Bölcs Alfonz alapította sevillai (1254) iskolák. Megállapítható, hogy a tizenharmadik század közepétől a “nem helyben lakás” már kizárólag a *studium generale* privilégiuma és megkülönböztető jegye.

A másik, sokkal inkább szellemi természetű privilégiuma a *studium generalé*nek a *ius ubique docendi* volt. Ez a *studium generale* tudományos fokozatának birtokosát az adott diszciplínában tanítási joggal ruházta fel más egyetemeken, anélkül, hogy további vizsgálatoknak kellett volna eleget tennie. Ezen alapvető legális ismérvek a hiánya jellemezte az úgynevezett *studium particularét*.

Valószínűleg akadtak Itáliában és Franciaországban is szép számmal olyan iskolák, amelyekben egyetemen graduált tanárok az elemi szintet nagyságrendekkel meghaladóan tanították az egyes

tudományokat, s bár minden alapjuk meg lett volna a “generale” státusra, mégis – pápai vagy kegyúri licencia híján – a tizennegyedik század jogi felfogása szerint a *studia particularia* körébe soroltattak.

Félrevezető lenne azonban azt gondolnunk, hogy a *ius ubique docendi* fogalma tükrözi leghívebben a középkori egyetemi világ működésének alapvető karakterét. Hasonlóképpen a *studia generalia* sem egyszerűen a szabadon mozgó magiszterek és diákok világának – a valóságban csak töredékesen megvalósult – ideális egyetemi “nemzetközösségét” fejezi ki. Közismert ugyan számos híres középkori doktor és magister nemzetközi tudományos karrierje, ám legalább ennyire figyelembe veendő az egyetemi partikularizmus megnyilvánulásai is, amelyek épp a *ius ubique docendi* szupranacionális készítményei ellen hatottak. Ne feledjük, hogy a *ius ubique docendi* mesterségesen erőltetett fogalommá válhatott, amelyet akár egyházi, akár világi hatalom is igyekezhetett – érthető okokból – a rohamosan bővülő és egyre autonómabb törekvésű egyetemi világ nyakába varrni. Ilyesminek a gyanúját keltheti, ha *studium generalé*k közötti színvonalbeli különbségeket, mondjuk intézményi fejlettségre vagy egy-egy közösség hagyományos elismertségének a tekintélyére hivatkozva, próbálnak elmosni.

A *studium generale* tartalmának fiktív legkisebb közös többszörösévé redukálása ellen érthető módon a legtekintélyesebb korai alapítású nagy egyetemek léptek fel először és a leghatározottabban. IX. Gergely pápának 1233-ban a toulouse-i egyetemen kapcsolatban külön meg kellett nyugtatnia a párizsi mestereket afelől, hogy privilégiumaikra Toulouse semmilyen “hátrányos” hatással nincsen.¹³ A Toulouse-ban graduáltaknak további vizsgákat kellett tenniük Párizsban, annak ellenére, hogy egyszer már megszerezték a *ius ubique docendi*-t. Nem alaptalan a párizsi mesterek túlérzékenysége a toulouse-i alapítással kapcsolatban, hiszen az eset – konkrét tartalmától függetlenül is – előrevetítette a *studium generalé*k számának növekedésével arányosan csökkenő monopóliumuk vízióját is. Az a furcsa, ám nem érthetetlen helyzet állt elő, hogy éppen a régebbi alapítású tekintélyes egyetemek, bár egyre gyakrabban presszionálták őket mások *studium generale* státusának és a megszerzett *ius ubique docendi* megerősítésében, valójában alig segítették egy igazi nagy nemzetközi akadémiai rendszer kialakulását. Egymás tudományos fokozatainak és tanítási jogának hallgatólagos elismerése még a legnagyobbak között is problematikus volt. Közismert, hogy Párizs és Oxford között valóságos akadémiai háború dúlt később, hiszen a másikban szerzett oklevelet és licenciát csak újonnan letett vizsgák (és illetékek) árán voltak hajlandóak elismerni.¹⁴ Az a jelenség, hogy vizsgákból emeljenek maguk köré védővámot az egyetemek, egyáltalán nem volt ritka. Ilyennel találkozhatunk például Montpellier vagy Orléans esetében is. Mivel nem volt általánosan elfogadott rendszere és pontos, írásban rögzített kritériuma a vizsgáztatásnak, az adott fokozat odaítélése egyrészt a kurzusok fizikai értelemben vett befejezésén, a folyamatos jelenlétén, másrészt a nyilvános és privát szóbeli vizsgálatok sikerén múlt. Ez utóbbiak esetében igen meghatározó lehetett nemcsak a nyilvános vitában éppen aktívan részt vevők tárgyi tudása és dialektikai jártassága, hanem bizony jóindulata is. Nem is nagyon lehetett volna igazságosan összevetni az egyes iskolák által átlagosan adott tudásszinteket. A kiemelkedő vagy elhíresült ifjú magiszterek esetében persze nyilvánvalóan más volt a helyzet.

A *ius ubique docendi* értelmezése elméletileg egyszerű lenne, ám például Orléans-ban 1321-ben a korlátozás nélkül odaáramló idegen doktorok miatt elmérgesedett vita kerekedett a hallgatóság felosztása körül. Előfordult ugyanis, hogy egyeseknek a népszerűségi versenyben nem, vagy csak maroknyi hallgatósága maradt.

A *fix fizetésű egyetemi oktatói* állások a tizenharmadik század közepétől jelennek meg a déli, majd fokozatosan az északabbra lévő egyetemeken is. A stabil egyetemi állás egyrészt ösztönözte a tanárokat, hogy huzamosabb ideig maradjanak ugyanabban a pozícióban, másrészt nyilvánvalóan szűkebb rétegre korlátozta a tanári posztok betöltését. A *ius ubique docendi*, bár a *studium generale* alapvető jogi attribútuma maradt, ezáltal fokozatosan címzetes titulussá lett, és önmagában egyre kisebb akadémiai rangot jelentett.

A középkori akadémiai életben tehát a szabad érintkezés kezdeti optimista illúziója helyett szükségképpen a körülmények diktálta *egyetemi protekcionizmus* uralkodott el. Mindemellert az egyetemek a pápai vagy uralkodói autoritás viszonylagos vákuumainak időszakában is akarva-akaratlan a megszokott és bejáratott konformitás börtönei maradtak. Ennek beszédes bizonyítékai azok a “lármás” személyiségek, akik olyannyira jellemezték a középkori egyetemi életet. (Gondoljunk csak Villonra és diáktársaira...)

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a *studium generale*, a fent említett problematikus vonások hangsúlyozása mellett a tizenharmadik század első felében már részben megjelenő, 1300 körülre kikristályosodó és a tizennegyedik századra szigorúbb jogi tartalmat is nyerő terminus *technicus* a középkori egyetemi életnek. Minden intézményre kiterjeszhető pontos tartalma ugyan nem adható meg, de alapvető közös vonásai megfogalmazhatóak.

Lényegében *tanárok és diákok jelentős törvénykezési autonómiával, státúumok felállításának és saját tisztségviselőik megválasztásának jogával, valamint pecséttel, a hitelesség elismert attribútumával rendelkező céhszerűen szövetkező szerveződése, amelynek az "artes" mellett legalább egy magasabb fakultása (teológiai, jogi vagy orvostudományi) is van.* A tizenharmadik században a "generale" státushoz előbb vagy utóbb pápai, illetve uralkodói megerősítéssel kellett rendelkezniük az egyetemeknek. Ennek elmaradása csak a tizennegyedik századtól fordul elő. Az említett privilégiumok mellett a helyi (püspöki, érseki, városi, fejedelmi etc.) autoritásokhoz való viszonyaikban – mivel ez nem volt közvetlenül levezethető a *studium generale* státusból – igen eltérő kép tárulhat elének. Megjegyzendő, hogy érseki vagy püspöki autoritás alóli mentességhez kifejezett pápai döntés kellett.

Az alapító bullákból kitűnik, hogy *studium generale* felállításakor gyakran hajdani megszűnt vagy lehanyaglott iskolákra apellálnak, vagy egyenesen egy már jól működő studiumot erősítenek meg. Lehetséges ugyanakkor, hogy számos színvonalas iskola, amelyik korábban már szokás alapján *studia generalia ex consuetudine* kategóriájába sorolódott, áldozatául esett a tizenharmadik századi egyetemi élet szelektív racionalizációjának. Ilyenek lehettek például Lyon vagy Rheims iskolái.

A VÁROSI ÉS KOLOSTORI ISKOLÁKTÓL AZ ELSŐ EGYETEMEKIG

A tizennegyedik században veszi kezdetét Európában az az általános föllendülés, amelyet a rákövetkező évszázad ún. "reneszánsza" koronáz meg, és amelynek hatásai a későbbi középkori tudományosság valamennyi területén nyomon követhetők.

Az 1033-as esztendő már-már szimbolikus jelentőségű, hiszen amellet, hogy Krisztus halálának ezredik évfordulóján a 33 évvel korábban egyszer már elmaradt világvége utolsó látványos ígérete volt, Anselmusnak, a skolasztika atyjának, az első már nem kompilátor skolaszta tudósnek és szentnek is a születési dátuma. Ez az időszak, mint az utolsó nagy éhínségek ideje, az ezredévi apokalipszis egyik záró jelenete Európában. A tizedik századot Európa *saeculum obscurum*ának szokás nevezni. Az ezredforduló egy szegény, kifosztottnak tűnő, éhínség ostromolta, gyéren lakott, ám relatíve mégis túlnépesedett, büntudattól áthatott, járványoktól szenvedő, éhező és félelemben élő Európát mutat. A karolingok rövid életű rendje utáni zűrzavarban csak lassan eszmél rá Európa, hogy mégiscsak túlélte a millenniumra várt világvégét. A normannok letelepednek, a magyarok felveszik a keresztiséget, a szaracénokat is sikerül kissé távolabb tartani... lassú fejlődés kezdődik. Anyagi és szellemi kincseik révén a nehéz időkben a túlélés lehetséges bárkái a kolostorok voltak. Ezeknek iskolái – az olyan szabályt erősítő kivételektől eltekintve, mint amilyen a *karoling reneszánsz* idején a rövid életű *schola palatina* volt – a tanulás és általában a művelődés kizárólagos fórumaivá lettek, mégpedig úgy, hogy inkább csak magukba zárták, de nem vagy csak igen szűk körben terjesztették a tudományt. Az ezredforduló utáni évszázadban azonban sorra tűnnek fel azok a jelesebb iskolák, amelyek a konszolidáció teremtette szabadabb mozgási lehetőségek hatására szinte sarkallják a mobilitásra magát a tudományt, annak diákjait, tanárait és eszméit egyaránt. A dialektikával foglalkozókat *philosophi*, *sophistae*, de leginkább *peripatetici* néven kezdik emlegetni, ami tartalmilag és formailag egyaránt kifejezi attitűdjüket. Besate-i Anselmus maga vette fel az *Anselmus Peripateticus* nevet. Az első tartós, már teoretikusan sem érdektelen, középkori vita teológusok és filozófusok között azonnal kezdetét is veszi, és a jól ismert, ám kissé leegyszerűsítő címkével ellátott *dialektikusok–antidialektikusok* mozgalmává válik. Ennek tágabb értelemben szereplőjének kellene tekintenünk szinte minden jelentősebb gondolkodót a korszakban, a chartres-i *Fulbertustól* az említett *Anselmus Peripateticuson* és a legismertebb ellenpólusokat képviselő tours-i *Berengariuson* és *Petrus Damianuson* át, többek között *Lautenbachi Manegoldon* és *Lanfrancuson* át egészen *Anselmusig* és *Roscellinusig*.

Az újonnan alapított beci kolostori iskolának 1042-től 1062-ig éven át Lanfrancus volt a vezetője. Ez idő alatt tett szert az iskola a Tours-ban működőhöz hasonló hírnévre, és vált annak egyik fontos szellemi ellensúlyává is. Míg az előbbiben Berengarius a dialektikusok élén a "per omnia ad

dialecticam fugere” elvével mindent – még az oltáriszentség misztériumát is – a dialektika kése alá kívánt vetni, melynek eredményeképpen például kétségbe vonta, hogy a consecratio során a kenyér és a bor valóban Krisztus testévé és vérévé változhatna, addig itt Lanfrancus a dialektika és a filozófia “óvatosabb” használatát, mindenekelőtt a hittitkok tisztelőben tartását hirdette. Utóbbi véleménye szerint így a filozófia sokat segíthet a hitigazságok kifejtésében és elfogadtatásában is. Álláspontjával mérsékelte az antidialektikusok szintén szélsőséges felfogását, mely szerint az emberi tudományok eredendő fogyatékoságuk folytán – kissé leegyszerűsítve – egyáltalán nem is használhatóak a hit dolgaiban, következésképpen ezen területről száműzendőek. Fő előharcosuként többek között a remetéből ostiai püspökké lett szentet, Petrus Damianust (1007–1072) szokás emlegetni.

A jelesebb iskolák, mint például a párizsiak, az orléans-i, a tours-i vagy a chartres-i, egyre ismertebbekké és látogatottabbakká, szellemi kisugárzásukban pedig egyre jelentősebbekké lesznek. Utóbbi Fulbertus óta egyre tekintélyesebb klasszikus hagyománnyal rendelkezett, és a tizenkettedik századra tudós racionalizmusával, humanizmusával és a természet vizsgálata iránti fogékonyságával a legkiválóbbá lett. Nem megalapozatlanul írja Coulton, hogy a középkor folyamán egészen a reneszánszig, Európa-szerte a “chartres-i iskolához tartozó” művek íródtak a legszebb latinsággal.¹⁵

Az évezred első százada jól láthatóan a tudományok és az iskolák kibontakozásának az évszázada is.

A már említett *Anselmus*, valamint mestere és Canterbury érsekeként is elődje, a lombardiai származású *Lanfrancus* talán a legmeghatározóbb személyiségei ennek az időszaknak. A frissen meghódított britanniai területek (1066) normannizálásának két első érseke, amellettt hogy mindketten fontos politikai személyiségei a pápai befolyás szigetországi megteremtésének, igen jeles és iskolateremtő tudósok is, akiknek ráadásul spirituális kiválóságához sem férhet semmi kétség. Talán legjobban a “hithű észhasználó keresztény” attitűdjének megjelenése jellemzi mindkettőjüket.

A jog, a teológia és a szinte minden tudományra alapvető hatást gyakorló dialektika éppúgy virágzásnak indul, mint a nagyon is gyakorlatias orvoslás tudománya. Sőt ez utóbbinak – mivel a többi tudománnyal összevetve körülhatároltabb tradícióhoz kapcsolódott, melyhez földrajzi és történelmi körülményei is szerencsésen alakultak – az orvosi praxis elsajátításának lehetőségeként, egyik régi iskolája a többiekénél hamarabb lett ismertté és híressé.

Salerno: Salerno “studium”-át azon egyszerű történelmi tény alapján, hogy a tizenkettedik századra az *orvosi tudományokban* a bolognai jogi és a párizsi teológiai iskolához mérhető tekintélynek örvendett, gyakran az első európai egyetemek egyikeként, sőt, mivel valóban az egyik legrégebbi “magasabb” iskola a középkori Európában, az “első európai egyetemként” is szokás emlegetni.¹⁶ Hiba lenne azonban a salernói iskolát a studium generale fentebb körvonalazott teljes értelmében egyetemnek tekintenünk. Annak ellenére, hogy a *schola salernitana* valóban Európa egyik első és elismerten híres tanulmányi központja volt, amely egészen 1812-ig folyamatosan működött, *sohasem tett szert igazi egyetemi rangra*. Virágkorában, a tizenkettedik és a tizenharmadik században, azzal együtt, hogy a görög és az arab tudományok recepciójának és továbbterjedésének jelentős állomásává lett, valamint, hogy a medicina mellett még az “artes” is működött, nem alakult ki igazi magasabb fakultása. II. Frigyes 1231-es királyi dekrétuma ellenére is csak 1359-től beszélhetünk a salernói doktorok medicinai licenciatúsának az egész királyságra kiterjedő elismertségéről.¹⁷ A salernói *collegium doctorumot* is bizonyíthatóan csak a tizenötödik század vége felé alapították meg.¹⁸

Bár általában véve jellemző volt a középkori egyetemek szakaszos institucionalizálódása, ez a folyamat Salerno esetében oly mértékben elhúzódott, hogy közben inkompatibilisé lett a többi egyetem lendületes fejlődésével.

Az egyetemek történetének mégoly felületes tanulmányozásából is világosan kitűnik, hogy az intellektuális mozgalmak vagy az akadémiai tudományosság eredményei rövid időn belül elenyésznek, szétszóródnak és szinte elherdálódnak, hacsak nem támogatják őket megfelelő institutionális keretek. Az értékek és eredmények bizonyos “disszipációja” Salerno esetében is megfigyelhető. Oka nyilvánvalóan a szerveződés aszinkronitásaiban, lemaradásában, az institutionális támaszok hiányában keresendő, melynek történelmi, sőt diszciplináris háttere is megadható.

Salerno mindazonáltal nem tekinthető valamiféle félbemaradt óriásnak a többi egyetemmel lett “studia” között, hanem nagyon is *sui generis intézményként* kell kezelnünk. A szabályszerű szerveződés hiánya, bár kezdetben akár serkentette is a szabadon csapongó vizsgálódásokat, tartós és meghatározott irányú fellendülést nem igazán tesz lehetővé. Ehhez megfelelő intézményi keretek kellene. Úgy tűnik, hogy a salernói iskola, bár alapvetően meghatározta a többi európai egyetemen

az orvosi tudományok corpusát, mégsem lett úttörő a facultas medicinae szervezésében. Ráadásul később épp Salerno vette át a már kialakult és bevált orvosi fakultások struktúráját más egyetemektől. Nem könnyű tehát ezt az iskolát a szokásos középkori akadémiai kategóriákba besorolnunk, hiszen egyrészt nyilvánvaló, hogy Európa egyik legrégebb, orvosi tudományokra specializálódott “felsőoktatási intézményéről” van szó, amelyet Bolognával, Párizssal és Oxforddal említünk egy sorban, másrészt tisztában vagyunk vele, hogy technikai értelemben semmiképpen sem tekinthető teljes értékű studium generalénak.

Bár a salernói iskolának mint oktatási intézménynek a pontos eredetét jótékony homály fedi, annyi bizonyos, hogy a négy alapító mesterről szóló közkeletű hagyomány¹⁹ legenda a javából. Jól szimbolizálja azonban ez a legenda az ismereteknek és a *kulturális áramlatoknak* azt a sajátos keverékét a dél-itáliai és szicíliai iskolákban, amely minden bizonnyal a salernói medicina reneszánszának is elsődleges létalapja volt. Az orvosi gyakorlatban, mint annyi más praktikus dologban, a szokásosnál szembetűnőbb kontinuitás mutatható ki ezeken a területeken a hajdani *Magna Graetiával*, illetve az egész görög-római világgal. Az elsősorban görög hagyományú (hippokratészi, galénoszi) orvosi tudományok tizenegyedik században tapasztalható dél-itáliai reneszánszának természetesen közvetlen összefüggése van a *görög nyelv* itteni továbbélésével és a folyamatos *keleti* (Konstantinápoly) *kapcsolatokkal*. Néhány kilenc-tizedik századból származó “dél-itáliai orvosokat” említő dokumentum alapján persze megalapozatlan lenne a salernói iskola kontinuitására következtetnünk.²⁰

Bologna és Párizs: Az európai egyetem két valódi archetípusaként Bologna és Párizs említendő.²¹ Bologna, a híres “*universitas studentium*”, a jogi tudományok fellegváraként Európa első igazi studium generaléja volt, Párizs pedig mint “*universitas magistrorum et scholarium*”, a teológia és a filozófia “legmagasabb fakultása”, de mondhatnók, hogy az első számú tudományos centrum lett a kontinensen. Az “*universitas studentium*” elnevezés azt fejezi ki, hogy a bolognai egyetemi testület csak a diákokat foglalja magában, tehát a *collegium doctorumba* tömörülő tanárok nem tagjai. Gyakorlatilag Bolognában ténylegesen minden kar különálló testület, mintha több egyetemről lenne szó. A juristák ún. “két egyetemének”, a civil és a kánonjogi karnak túlsúlya a kezdetektől nyilvánvaló, amit a két kar egyesülése csak megerősít. A bolognai diákok az egyetem “magna chartájának” tekinthető, az akadémiai szabadságokat rögzítő *privilegium scholarium*, az “*Autentica Habita*” (1155–58) alapján többek között tanáraikat és bíráikat is megválaszthatták. Párizs magiszteriális egyeteme kétségtelenül sokkal kevésbé lehetett demokratikus, már csak azért is, mert eleve a logika és a spekulatív teológia “köszikláira”, azaz jelentős, de egymással is gyakran hadban álló ünnepektől mesterekre épült.

Már említettük, hogy a tizenegyedik század végén kezd megjelenni a hivatásos jogász mint foglalkozás. Előtte szinte jogi anarchiáról beszélhetünk a térségben, hiszen a Mediterráneumban a germán szokásjogi tradíció keveredett és ütközött a sokkal kifinomultabb római jog fennmaradt töredékeivel. Észak-Franciaország és Anglia pedig egészen más, konkurens feudális jogi hagyományt őrzött. Ezek ráadásul folyamatosan keveredtek egymással és az egyházi tradícióval.

Az észak-itáliai területek őrzik meg a Birodalom bukása után leginkább a városi élet jellegzetességeit. A municipális világi jelleg pedig elsősorban praktikus jogi jártasságot, grammatikai, retorikai hangsúlyú képzést kívánt (perbeszéd, hivatalos dokumentumok etc.).

A jogtörténet a Justinianus-kódex észak-itáliai tanulmányozásától szokta keltezni a jogi reform kezdetét (*Corpus Iuris Civilis*). A kódex előkerülése bizonytalan, az is lehetséges, hogy itáliai kereskedők hoztak Konstantinápolyból példányokat magukkal, de az sem elképzelhetetlen, hogy maradt belőlük valamelyik észak-itáliai könyvtárban. Tény, hogy ca. 1170 körülre már néhány észak-itáliai tudós magát az eredeti szöveget tanulmányozza.

Az investitúrajog vitájában válik igen fontossá a jogilag jól artikulálható “elsőbbség”, a legitimitás. A kódex abszolutisztikus doktrínája jól jön az ekkortájt kialakuló “erős államoknak”. (A “*lex regia*” nem jelent mást, mint hogy a polgárok átruházzák törvényhozó hatalmukat a bölcs és jóakarátú uralkodóra...)

Bologna korai jogi iskolájában *Irnerius* (+1125) és tanítványai, az ún. négy doktorok, úttörők a *civilis jog* kimunkálásában. Mivel a jog oktatását az egyház hosszú ideig – ellentétben a teológiával és a filozófiával – az érdeklődési szféráján kívülinek tekintette, érthető, hogy ez a tény eleve kedvezett egy formálódó jogi fakultás autonóm törekvéseinek. Csak 1219-ben nevezik ki a bolognai főesperest egy

“kancellár” jellegű posztra, s akkor is a városi hatóságokkal szembeni védelem okán, de belső hatalma szinte nincs, s az a kevés is a szertartásokban nyilvánul meg.

Párizsban azonban az egykori egyházi tanfelügyelőnek megfelelő *kancellár* eleinte csak a licencia kiadásának a jogát veszíti el (1213), és csak 1301-re fosztják meg névlegesen is hivatalos főnöki tisztségétől.

A római jog a pápai hierokratikus doktrínával szemben az investitúraharc legígéretesebb ideológiai fegyverévé is válik. Barbarossa Frigyes lesz az első Alpokon túli uralkodó, aki professzionális jogászokat alkalmaz. Egyrészt bürokráciaként, hivatali apparátusként, másrészt ideológiai alap kimunkálására az ősi, istentől kapott és megszentelt uralkodói jogokra. Franciaországban Montpellier egyetemén jön létre jelentős jogi iskola.

Oxford: Láthattuk, hogy a tizenkettedik századra Európában a tanulás és tanítás központjai a kolostori iskolákból a katedrálisiskolákba helyeződtek át, miközben egyre inkább egy urbanizálódó társadalom szekuláris képzési igényeinek is kezdtek megfelelni.

A párizsi egyetem mintájára, amely nyilvánvalóan a katedrálisiskolák mozgalmából nőtt ki, azt gondolhatnók, hogy a szigetországban is hasonló volt a helyzet. Ott azonban – bár általában csak hajszálon múltott – egyetlen tartós studium generalét sem “produkáltak” a katedrálisiskolák²². *Oxford és Cambridge egyetemei olyan városokban alakultak meg, amelyekben nem volt katedrálisiskola.*

Minden bizonnyal ennek legfőbb magyarázata az, hogy Angliában a katedrálisiskolák “szekularizálódó” mozgalma az erős monasztikus dominancia mellett nem gyökeresedhetett meg olyan erősen, mint a kontinensen. A katedrálisiskolák tehát arányosan kisebb szerepet is mondhattak magukénak az egész “intézményesülő” angliai oktatásban és egyetemi világ megteremtésében is.

Általában elmondhatjuk, hogy Anglia esetében nehézségeket okozna a monasztikus korszak, a katedrálisiskolák mozgalmának időszaka, illetve a már egyeteminek tekinthető szakasz elkülönítése és átmeneteinek megállapítása.

Hogy Oxford egyetemét Nagy Alfréd, maga Nagy Károly vagy éppen Troy kivándorló alapították volna, már régóta legföljebb “mitológiája” a híres egyetemnek. Ugyanígy Cambridge egyetemét sem egy igencsak homályba vesző spanyol herceg vagy éppen maga Arthur király alapította 531-ben. Mindkét jeles egyetem, miként a kontinensen a bolognai vagy a párizsi, nem is igazán alapított, hanem sokkal inkább egy bizonyos időszakban egyetemmé fejlődött.²³

A tizenkettedik századi Angliába képzelvén magunkat, igencsak nehéz lenne megjósolnunk, hogy épp Oxford és Cambridge lesznek majd a nagy központok. Számos jelentős oktatási centrum működött, amelyeknek bármelyikéből lehetett volna egy-egy igazi *studium generale*. Lincoln iskolája például 1176-ra már hírneves jogi centrum volt, hiszen egy Petrus de Blois-levél együtt emlegeti Bolognával, Párizssal, Oxforddal és Cambridge-dzsel.²⁴ Exeter (teológia, jog), Hereford, York és London (artes) hasonlóképpen esélyesek lehettek, sőt Northampton II. Henrik alatt legalább olyan jelentős volt mint Oxford, ha nem jelentősebb.²⁵

Mégis, a tizenkettedik század végére Oxfordé a primátus, *Oxford lesz az első állandó studium generale Angliában.*

Oxford gyors *studium generalé*vá válásának legalább kétféle, némiképp egymást korrigáló magyarázatát kell röviden említenünk:

A kitűnő egyetemtörténész, *Rashdall szerint*²⁶ Oxford hirtelen fellendülését egy be-, illetve *visszavándorlás* magyarázza. Nevezetesen az, hogy a *Beckett-ügy* miatt 1167 után sok angliai mester hazatért Párizsból. Ez valóban egybe is esik azzal az adattal, hogy a jelzett időpont előtt csak egy, utána pedig hamarjában több mester több fakultáson is tanít Oxfordban.

Rashdall tehát Oxford egyetemmé válását ezen időpont közelébe teszi. A fő forrás erre nézvést egy *Johannes Saresberiensis-levél*, amely egyrészt asztrológiai próféciaival számol be a “Párizsban idegen” mesterek kiűzetéséről, másrészt II. Henrik rendeleteinek sorát említi, amelyek a Beckett-követők ellen irányultak. Az egyik rendelet szerint a kontinensről három hónapon belül vissza kellett térniük az ott tartózkodó angliai klerikusoknak, különben elveszítették otthoni javadalmazásukat. Ez utóbbi bizony igen nyomós érv lehetett a hazatérésre. Már csak a kellő számú Párizsból Oxfordba hazatérőt kell bizonyítani, és ily módon Oxford lesz az első olyan *studium generale*, amelyik kizárólag *tudósok bevándorlásának köszönheti státusát*. Ez utóbbit kritizálta *A. F. Leach*²⁷, felhíván a figyelmet arra, hogy egyrészt az akkoriban Angliából Párizsban tanulók száma csak egy évtizedekkel korábbi adat interpolációja lehet, másrészt, hogy II. Henrik alatt, a migráció idején, a már említett Northampton lett – a lincolni érsek egyik rendeletének értelmében – a legfőbb oktatási centrummá, szemben a

Henrik támogatta Oxforddal. A 90-es évek elejétől pedig egyszerűen azért mennek majd a northamptoni klerikusok a relatíve biztonságosabb Oxfordba, mert a keresztes hadjáratokban állandóan távol lévő Oroszlánszívű Richárd nem tudta garantálni biztonságukat. Ez tulajdonképpen annyit jelent, hogy a korrigált magyarázat nem egyedül a párizsi exodusnak, hanem annak a fokozatos angliai fejlődésnek tulajdonítja Oxford egyetemé válását, amelynek épp a northamptoni migráció az egyik sarokköve, a párizsi kapcsolat pedig az egész tizenkettedik századi Európát jellemző fontos láncszeme.

Oxford mindemellett, bár nem volt püspökség, stratégiaileg is fontos hely volt. Központi helyet foglalt el a királyságban, fontos utak kereszteződésében feküdt, jól megközelíthető volt a déli tengerpart felől is, tehát a kontinensről sem esett túlságosan távol.

Oxford első feljegyzett tanárának (Theobaldus Stampensis) a működését ca. 1100, de legalább 1117 előttre tehetjük. Robert Pullen, Johannes Saresberiensis egyik párizsi mestere pedig 1133 után tanított Oxfordban. Több fakultás meglétére 1185 utántól van bizonyítékunk. Oxford tehát a korábban már említett *studium generale ex consuetudine* értelmében lett az *artes*, a *jog* és a *teológia* studium generaléja és a század végére az angliai tudományok központja, ahol már olyan hírességek is tanítottak, mint Daniel of Morley vagy Alexander Nequam.

Elmondható, hogy bár Oxford alapvetően párizsi mintára szerveződött, vannak lényeges különbségek. Legfontosabb talán a kancellár eltérő szerepe. Eredetileg a kancellár a lincolni püspök hivatalnok volt ugyan, de hamarosan már a magiszterek jelölték, és a püspök csak jóváhagyta a jelölést. Tehát a magiszterek tulajdonképpen szinte kezdettől fogva *de facto már választották a kancellárt, a püspök viszont de jure mindvégig megőrizte a kinevezés jogát*. Ez nem kevesebbet jelentett, mint hogy a testület főhivatalnokának személye kezdettől fogva magát az egyetemi autonómiát is, nemcsak szimbolizálta, de a szó szoros értelmében "meg is testesítette". A püspökök általában nem is tudtak hatékonyan interveniálni a studium napi ügyeiben, noha erre a legális alapjuk tulajdonképpen megvolt! Mivel a kancellár jogi értelemben mindvégig a püspök "helytartója" maradt, érthető, ha néha a püspökök a konkrét ügyek helyett inkább magát a kancellárválasztást igyekeztek manipulálni, aminek következtében viszont a kancellárok és magiszterek legfőbb törekvése és összefogása a püspöki kinevezések elhagyására irányult. Párizssal ellentétben az angliai kancellárok nem akadályai, hanem megtestesítői, előmozdítói, gyakran ütközői voltak az egyetemek autonómia-törekvéseinek. Mivel nem alakult ki hatalmi vákuum az egyetem és a "világ" viszonyában, nem volt igazán motívum külön rektori funkció megformálására sem. Az angol kancellár *sui generis* egyetemi hivatal volt, nagyobb hatalommal, mint a párizsi kancellár vagy akár a bolognai rektor, ráadásul egyszerre igen komoly spirituális, civil és törvénykezési hatáskörrel is.

Másik említésre méltó különbség az angliai egyetemi forma és a párizsi között, hogy az angliaiban *sokkal kisebb volt a jelentősége és autonómiája az ún. egyetemi "nemzeteknek"*.

Alapvető csoportoknak, szemben a párizsi négygel, csupán az északiakat (boreales), illetve a délieket (australes) tekinthetjük. A skótok például az elsőbe, az írek, walesiek és idegenek pedig a déliekhez tartoztak.

Összességében az oxfordi egyetem sokkal *centralizáltabb* és *egységesebb* volt, mint az inkább föderalizált párizsi. Oxford szuverén testülete a *congregatio magna* volt, ami minden fakultás mestereit és doktorait tömörítette, és mint legfőbb törvényhozó hatalom státúumokat bocsáthatott ki vagy vonhatott vissza. A folyó ügyeket viszont az ún. *congregatio minor* intézte, amely csak az aktuálisan éppen tanító magisztereket és doktorokat jelentette, és tulajdonképpen alkalmazta és értelmezte az egyetem státúumait. Volt egy harmadik kongregáció is, az ún. *congregatio nigra*, ami viszont az egyetem szám szerint többségben lévő artistáit tömörítette, és arra szolgált, hogy mintegy előkészítse – természetesen az artes fakultás érdekei szerint – például a *congregatio magna* törvénykezését.

Miként Bologna a jog, Párizs a teológia és a filozófia fellegváraként említhető, úgy Oxfordot a legkiválóbb első matematikai és természettudományos központként kell aposztrofálnunk. Főként a fokozatosan ismertté váló arisztotelészi tudomány talált itt gyorsan otthonra. Olyan kiváló oxfordi tudósok említendőek például a tizenharmadik század első feléből, mint Robert Grosseteste.

Végül megjegyzendő még, hogy az angol egyetemek életét sokkal kevésbé zavarták meg akár a teológiai, akár a politikai viták, és az is kiemelendő, hogy lényegében a tizenharmadik századtól kezdődően egészen a tizenhatodik századig az oxfordi és a cambridge-i egyetemek az angol monarchia és a pápai kúria támogatását egyaránt élvezik. Egyenletes fejlődésüket mindenekelőtt ez magyarázza.

Az egyetemi élet főbb vonásai – bár az eltelt évszázadok technikai és technológiai fejlődése minden ízükben áthatotta őket – lényegükben mindmáig őrizték eredeti, a középkori *studia generalia* formáiban feltároló alapvető tartalmaikat. Tanárok és diákok ma is olyan sajátos “csoportokba” társulnak, amelyekben a tudást és a kompetenciát minősítő ‘fokozatok’ megszerzhetőségének és elismertethetőségének szabály- és kritériumrendszere – sőt ceremóniája is – alapvetően az egykori *studium generale* derivátumának tekinthető. Az egyetem legfontosabb jellemzői közül aligha volt kihagyható az a kezdettől fogva demokratikus elemekkel is átszőtt *sajátos szervezeti forma*, amely statútumaival és szokásrendjével az egyetemi populáció különös együttélését, lakó- és életkörülményeit, valamint jogrendjét éppúgy meghatározta és szabályozta, mint tanulmányi és előmeneteli rendszerével a tudományok elsajátításának és művelésének mindmáig prominens módjait.²⁸

Az *egyetemi autonómia* és a *privilegiumok* kivívásának és megőrzésének állandó törekvése ugyancsak elválaszthatatlan minden egyetemi intézéstől. Ez utóbbi kapcsán az egyetem polgárainak nemcsak egyetemi, hanem gyakran egyetemen kívüli ügyekbe is bele lehetett, sőt nem ritkán bele is kellett kapcsolódniuk. Az egyetemen kívüli világot egyrészt – speciális viszonyként – más egyetemek, másrészt az egyetem státusát alapvetően meghatározó, többnyire közvetlen vagy közvetett pénzügyi függőséget is megtestesítő autoritások jelentették.

Az egyetem, kialakulásának időszakában, akarva-akaratlan bizonyos “egyetemesség” válásnak, tartományokon és régiókon, országokon és országhatárokon túlmutató tudományosságként volt optimista – különösen a tizenkettedik század vége felé, már-már euforikusan optimista – *kommunikációs közössége*. Miként az írott szövegek megjelenése magát a kommunikációt racionalizálta és uniformizálta, az alapvetően írott szövegekre támaszkodó egyetemi világ kialakulása a tudás elsajátításának és átadásának színtereit és leghatékonyabb módszereit “szövegesítette meg”.

Az intézmények kifejlődését többnyire a szakértelmet felhasználni képes partikuláris érdekek segítették, de épp autonóm törekvéseinek sikeressége arányában volt képes ezeken túllépve mindmáig jelentős tudományos és társadalmi hatásokat elérni.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Wieruszowski, Helene: *The medieval university; masters, students, learning*. Princeton, N. J., Van Nostrand, 1966
 Daly, Lowrie John: *The medieval university, 1200–1400*. New York, Sheed and Ward, 1961
 Gabriel, Astrik Ladislaus: *Garlandia. Studies in the history of the mediaeval university*. Frankfurt a. M., Knecht, 1969
 Domonkos, Leslie S.: *Studium generale; studies offered to Astrik L. Gabriel by his former students at the Mediaeval Institute*, University of Notre Dame, on the occasion of his election as an honorary doctor of the Ambrosiana in Milan. Notre Dame, Ind., Mediaeval Institute, University of Notre Dame, 1967

JEGYZETEK

1. Részletesen az antik nevelésről és oktatásról többek között: Clarke, M. L.: *Higher Education in the Ancient World*, London, 1971, Bolgar, R. R.: *The Classical Heritage and its Beneficiaries from the Carolingian Age to the end of the Renaissance*, New York, 1964, Marru, H. I.: *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, Paris, 1948, Knowles, D.: *The Evolution of Medieval Thought*, London, 1962.
2. Le Goff, Jacques: *Az értelmiség a középkorban*, Magvető, Budapest 1979. 11.
3. Uo. 21.
4. Uo. 11–12.
5. Uo. 5.
6. Uo. 16.
7. Uo. 93.
8. A “*translatio imperii*” és a “*renovatio imperii*” analóg megfogalmazásaival gyakorta találkozhatunk például a “*világbirodalmi*”, illetve “*apostoli*” jog és trónigények, történeti jogfolytonosságok indoklásainak szövegkörnyezetében.
9. A *sacerdotium–imperium–studium* kapcsán vö. Rashdal, H.: *The Universities of Europe in the Middle Ages* 2. kiad., F. M. Powicke–A. B. Emden, Oxford, 1936. I. 2. o. és 1. lj.
10. A kifejezés első ismert okirati előfordulása Vercellivel kapcsolatos és 1237-ből való. (vö. Denifle, P. H.: *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*, Berlin, 1885. 2.)
11. Rashdal, H.: *The Universities...* I. 8.

12. "Et dicitur generale, quando trivium et quadrivium, Theologia et sacri canones ibidem leguntur." Hostiensis, *Decretalium Libros*, II. Venetiis, 1581. f. 13. (vö. Denifle: *Die Entstehung...* 19. o. 94. l.j., illetve Rashdall: *The Universities...* 8. o. 2. l.j.)
13. Vö. *Chartularium Universitatis Parisiensis*, i, no. 101. A toulouse-i egyetem középkori történetéről: C. E. S. Smith, *The University of Toulouse in the Middle Ages*, Wisconsin, 1958.
14. *Statuta Antiqua Universitatis Oxoniensis*, Gibson Oxford, 1931, *De resumentibus*, 53–4.
15. Vö. Coulton: "From School to University", in: *Medieval Panorama*, Meridian Books, Cleveland and New York 19616 (1951), 394.
16. Például Kristeller is "a középkori Európa legelső egyetemeként" említi. Vö. Kristeller, P. O.: "The School of Salerno: it's Development and it's Contributions to the History of Learning", in: *Bulletin of the History of Medicine*, XVII. (1945), 138. ff.
17. Uo. 180–1.
18. Kristeller, P. O.: The School of Salerno... 186–7.
19. A legenda szerint ugyanis görög, latin–keresztény, zsidó és arab mesterek alapították volna a salernói studiumot. (vö. Singer: "The School of Salerno and it's Legends", in: *From Magic to Science*. London, 1928. 241–3., és Kristeller: "The School of Salerno: it's Development and it's Contributions to the History of Learning", in: *Bulletin of the History of Medicine*, XVII. (1945), 143.
20. Vö. Powicke I. 76. o. és 1. l.j.
21. A vizsgálódás irányultsága és a korábban már elmondottak alapján terjedelmi okokból csak az egyetem funkciója szempontjából fontos néhány megjegyzésre szorítkozom, e két nagy egyetem további karakterisztikumai külön tanulmányt igényelnek.
22. Vö. R. W. Hunt, "English Learning in the late Twelfth Century", in: *Essays in Medieval History*, szerk. R. W. Southern (London, 1968), 168. ff.
23. Vö. Rashdall: *Universities...* 5–6., 276. és a jegyzetek.
24. Hunt: i. m. 21–22.
25. Vö. William FitzStephen's 'Descriptio Londoniae', in *Materials for the History of Thomas Becket*, szerk. J. C. Robertson (London 1877) 186–7.
26. Rashdall: *Universities...* 11. ff.
27. Uo. iii. appendix i, 465. ff.
28. A kommunikációs eszközök utóbbi évtizedekben tapasztalható exponenciális fejlődése értelemszerűen az egyetemmel szorosan összekapcsolódott hagyományos együttélési formákban is (egyetemi "városok", campusok és kollégiumok) alapvető változásokat hoz.